

Юйань Шаоцяньаспірант кафедри музичного мистецтва і хореографії
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ВОКАЛЬНО-ФОНАЦІЙНИХ НАВИЧОК МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА НА ЗАСАДАХ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті розглядаються питання підвищення якості вокально-фонаційних навичок студентів закладів вищої музично-педагогічної освіти на засадах застосування здоров'язбережувальних технологій. Здійснено ретроспективний огляд процесу становлення методики формування вокально-фонаційних навичок, виявлено роль наукових досліджень у галузі акустики, фізіології, психології, фоніатрії та інших суміжних галузях для виявлення основних закономірностей формування якісного звучання голосу, дотримання вимог його гігієни, збереження і розвитку. Визначено типові для сучасної вокальної педагогіки недоліки, які негативно впливають на вирішення проблем гігієни, збереження й розвитку природних фонаційно-вокальних задатків майбутніх учителів музичного мистецтва. Серед них – недостатнє усвідомлення викладачами вокалу значущості фізичного стану співаків для якості звучання голосу й виконавської емоційності, байдуже ставлення значної частки студентів до стилю життя, дотримання вимог гігієни голосу й голосового режиму.

Обґрунтовано педагогічні умови сприяння якісній вокально-фонаційній підготовці студентів педагогічних університетів до вокально-виконавської діяльності на засадах здоров'язбережувальних технологій: стимуляція суб'єктів вокально-освітнього процесу свідомого й відповідального ставлення до застосування здоров'язбережувальних технологій як підґрунтя збереження й розвитку природних задатків співака; удосконалення методичного оснащення вокально-освітнього процесу на засадах органічного поєднання наукових даних із питань співацького голосотворення та методів, що упереджують перевтому і захворювання вокального апарату; врахування індивідуально-типологічних та особистісно-психологічних властивостей майбутніх учителів у процесі їхньої вокальної підготовки на засадах здоров'язбережувальної технології; формування у студентів здатності до рефлексії, самокорекції та самостійної пропедевтики типових для співаків-початківців вокально-фонаційних недоліків.

Ключові слова: вокально-фонаційні навички, майбутні вчителі музичного мистецтва, здоров'язбережувальні технології, педагогічні умови, пропедевтика.

Постановка проблеми. Вокальна підготовка майбутніх учителів музики тісно пов'язана зі станом їхнього здоров'я, його відбиттям на звучанні голосу, а у цілому – на якості вокально-виконавській діяльності. Вирішення цих питань тісно пов'язане із загальнолюдською проблемою збереження і зміцнення здоров'я сучасної студентської молоді, яке, за даними науковців, у силу низки об'єктивних і суб'єктивних чинників із кожним роком погіршується. Звертають увагу дослідники й на те, що в процесі навчання у співаків нерідко виникають захворювання фонаційного апарату, які пояснюються не лише загальними проблемами їхнього здоров'я, а й помилками вокально-методичного характеру, перевтомою голосу. Отже, існує низка невирішених питань, які потребують системного й усебічного дослідження, спрямованого на організацію вокальної підготовки студентів музично-педагогічних освітніх закладів на засадах здоров'язберігальних технологій і спри-

яння упередженню перевтоми та захворювання голосового апарату, що свідчить про актуальність дослідження даної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання здоров'я нових генерацій привертають увагу науковців усього світу. Гострим є це питання і для української педагогічної спільноти. Важливість його вирішення засвідчено в таких документах, як Концепція «Здоров'я через освіту», Національна програма «Діти України», закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», в яких наголошується на важливості відповідального ставлення до проблеми збереження здоров'я нових генерацій як одного із пріоритетних напрямів удосконалення системи освіти.

Розробленню здоров'язбережувальних технологій у підготовці фахівців різних профілів присвятили свої праці Долинський, В. Бобрицька, Л. Коваль, М. Носко, Г. Соловійов та ін.

Мета статті. Обґрунтування педагогічних умов вокально-фонаційної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до професійної діяльності на засадах упровадження здоров'язберігальних технологій.

Виклад основного матеріалу. У галузі вокальної діяльності підґрунтя вивченню питань здоров'я співочого апарату було закладено у працях багатьох науковців та викладачів вокалу починаючи зі стародавніх часів. Ці проблеми розглядалися у двох аспектах. Один стосувався впливу вокальної діяльності на фізичний, психологічний та моральний стан особистості, другий – фізичного стану голосового апарату як інструменту художнього самовираження і виконавства.

Роль навчання співу як засобу виховного, розвивального, психофізичного впливу на особистість усвідомлювалася з давніх-давен, достатньо згадати факти з історії найдавніших цивілізацій, серед яких – праці Конфуція (VI–V ст. до н. е.), індійська «Гіталанкара» Бхарат (I ст. до н. е.), вчення давньогрецьких філософів – Платона, Аристотеля, Аристоксена (I ст. до н. е.), близькосхідні трактати Фарабі (IX–X ст.), Ібн-Сіні (X–XI ст.), Аш-Ширазі (XIII–XIV ст.), в яких стверджується, що музика, зокрема спів, відіграють важливу роль у вихованні мужнього, добродісного, врівноваженого громадянина, сприяючи його вихованню та інтелектуальному розвитку [7]. Велику увагу впливу музики на духовний світ людини приділяли мислителі Середньовіччя Августин, Боецій, Гвідо Аретинський, діячі епохи Відродження Леонардо да Вінчі, Царліно, Глареана, просвітники XVII століття Гегель, Кант, Кеплер, Лейбніц та ін. [2; 12].

Формування свідомого ставлення до залежності якості співочої діяльності від фізичного стану людини, передусім від здоров'я голосового апарату як виконавського інструменту, за нашим уявленням, з'явилося з упровадженням напівпрофесійного та професійно-хорового сакрального співу, яке потребувало підготовлених хорових виконавців та організації їх багаторічної і цілеспрямованої підготовки в монастирських і церковних школах.

Зі зміною художніх ідеалів, появою нових художньо-естетичних уявлень та зв'язаних із цим новацій у вокально-виконавському стилі і техніці звукоутворення й звуковедіння виникало і нове відношення до людського голосу та техніки використання голосового апарату. Так, із появою жанру опери й її стрімким поширенням розпочався новий етап – етап кристалізації норм вокального інтонування, методів розвитку голосу і навчання співу, завдяки чому відбулося становлення італійської вокальної школи.

Особливу роль у цьому процесі відіграла організація перших у світі консерваторій, що діяли в Італії із середини XVI ст. Нагадаємо, що саме поняття *conservante* (з італійської – охороняти,

зберігати) стосувалося як загальної турботи про учнів, а саме хлопців, переважно сиріт, так і їх навчання музики і співу, зокрема збереження й розвитку голосу. Серед відомих учителів співу того часу – Ф. Піскокі, Б. Менгоцці, П. Тозі, Д. Манчіні та ін., які розробляли систему технічно різноманітних, послідовно ускладнених вокальних вправ, систематичне і тривале оволодіння якими готувало голос як чутливий і добре настроєний інструмент. І лише за умов оволодіння мистецтвом технічно досконалого звучання учням дозволялося виконувати музичні твори. Отже, освітня система передбачала дбайливе ставлення до голосу співака, його охорону і розвиток, результатом чого стало формування славнозвісного італійського «бельканто» – прекрасного співу, в основі якого лежить продумана і розвинена система підготовки голосу й оволодіння співаком мистецтвом його використання задля здійснення яскравого художнього враження на слухачів [11; 12].

У подальшому поширення досягнень італійської вокальної школи поєднувалося із заснуванням національних вокальних шкіл, на становлення яких впливали традиційні для країни мистецькі жанри, особливості мовлення та народнопісенного мистецтва. Так, французький вокальний стиль складався під впливом традицій театраль-но-декламаційного інтонування; на становленні німецької вокальної школи не в останню чергу відбивалися особливості мовної артикуляції; емоційно-інтонаційні особливості мовлення східнослов'янських народів позначилися на виразності і щирості виконавської творчості тощо [2; 4].

Відповідним чином будувалася й методика навчання співу, яка мала сприяти всебічному розвитку і збереженню голосових даних співаків. Згадаємо про корисність порад у цьому напрямі провідних методистів та відомих співаків минулого, серед яких – Фр. Ламперті, Енріко Карузо, Гарсія-молодший – у Західній Європі, на українських теренах – О. Мезенець, М. Дилецький, І. Левицький та ін. [4; 11; 12].

У подальшій історії вокального мистецтва, з появою нових художньо-естетичних уявлень та пов'язаних із ними пошуків нового вокально-виконавського стилю, нерідко виникали певні проблеми зі збереженням голосу. Так, відчутний перелом у вокальній техніці відбувся у зв'язку з переходом від спокійного, ніжного і співочого стилю бельканто епохи Белліні й Доницетті, який будовався, за висловом Гнидя, «...на бездоганній рівності звуку, плавності та легкості переходу з регістру в регістр, досконалому легато, надзвичайній рухливості голосу», до «вердієвського» стилю до виконання творів Верді [4, с. 26]. Адже вердієвський лірико-патетичний і драматичний спів вимагав від вокаліста володіння високою теситурою у техніці повного, барвистого, не фальцетного, а так званого «при-

критого» звучання, тембрової й динамічної насиченості голосу, володіння вібрато, що потребувало перебудови методики навчання співаків. Цей процес не пройшов легко для всіх співаків, тому деякі критики стверджували, що виконання вердівських опер травмує і псує їхні голоси.

Аналогічна ситуація дещо пізніше складалася й навколо оперної творчості веристів, оперної естетики Р. Вагнера, творів експресіоністів, виконання яких вимагало особливої сили, повноти звучання голосу, напруженої експресії, нових не завжди корисних для стану голосу виконавських прийомів. Ці питання знаходили широкий відгук у критичних статтях і диспутах фахівців. Натомість системне і науково обґрунтоване дослідження проблем, пов'язаних із вивченням особливостей вокального апарату та способів збереження і розвитку голосу, розпочалося, за визнанням науковців, лише з 1855 р., коли Мануель Гарсія-молодший винайшов ларингоскоп – прибор, за допомогою якого уможливилось візуальне спостереження співочих м'яз та їх дії. Цей винахід став поштовхом для лабораторних досліджень властивостей голосу співака, а також становлення фонології, отоларингології, фонопедії.

Надзвичайно важливу роль у розвитку вокальної педагогіки відіграли також ґрунтовні відкриття в галузі експериментальної психології, фізіології, акустики, фізіології голосового апарату, які призвели до виникнення теорії голосоутворення та формування вокальних навичок [16].

У першій половині ХХ ст. новим поштовхом для досліджень у цій галузі стали праці І. Павлова, І. Сеченова, присвячені фізіологічним аспектам утворення умовних, зокрема й рухових, рефлексів, та їхніх послідовників: П. Анохіна, М. Бернштейна та ін. Велика увага у цей період приділялася також питанням гігієни голосу співаків, основам фоніатрії й голосоведення, які досліджувалися отоларингологами, фоніаторами (Ф. Заседателев, М. Грачова та ін.), методистами з вокалу (Б. Багадуров, Л. Дмитрієв, А. Менабені, В. Морозов та ін.), фахівцями в галузі охорони дитячого голосу [5; 6; 9].

Натомість сучасні науковці зазначають, що і нині у галузі збереження голосу в процесі вокальної освіти залишається значна кількість невирішених проблем. Чинниками такого становища науковці визначають те, що педагогічна спільнота все ще не усвідомлює значущості питань взаємозв'язку співу і фізичного стану виконавців, у результаті не повною мірою враховують її в практиці підготовки майбутніх учителів музики [11]. Недостатньо ясно усвідомлюють це становище й самі студенти, які, як правило, не приділяють увагу заняттям спортом, наявним проблемам власного фізичного стану, своєчасному харчуванню, дотриманню голосового режиму тощо.

Отже, актуалізація усвідомленого й відповідального ставлення педагогів і студентів до стану їхнього загального й вокального здоров'я визнається важливим підґрунтям успішного опанування ними вокально-виконавської майстерності, яке потребує від них розвиненої громадянської та професійної самосвідомості й самовимогливості. Ці міркування дають змогу визначити важливою педагогічною умовою стимуляцію у суб'єктів вокально-освітнього процесу свідомого й відповідального ставлення до застосування здоров'язбережувальних технологій як підґрунтя збереження й розвитку природних фонаційно-вокальних задатків співака.

Зрозуміло, що одного усвідомлення сутності існуючих проблем замало для їх вирішення, не менш важливими на шляху їх упередження або подолання є володіння системою знань, які стосуються взаємозв'язку вокального розвитку співака-початківця та стану його здоров'я, а також знання щодо ефективних технологій, які сприяють збереженню й розвитку співацького голосу в процесі його оволодіння вокально-виконавською майстерністю.

На думку І. Левідова, педагогічні прорахунки виникають у зв'язку зі складністю феномену співочого звукоутворення і недостатньо відповідальним ставленням викладачів до підвищення своєї кваліфікації в роботі з різними голосами, результатом чого стають помилки, які «...нерідко ведуть до псування, а в гірших випадках навіть до повного зриву голосів і різноманітних захворювань голосового апарату у вокалістів» [9, с. 3]. Найбільш типовими чинниками фонаційний захворювань вважаються перенавантаження голосових м'язів, відсутність техніки економних і доцільних рухів органів голосоутворення, невірний вибір репертуару з погляду його відповідності актуальному діапазону співаків [3; 10].

Фоніатори також неодноразово зазначали, що саме в результаті перевантаження голосу молоді співаки зривають голос, або, в кращому разі, набувають шкідливих навичок, які негативно відбиваються на якості голосового результату, призводячи до тремоляції, крикливого, неприємного тембру, неприємних гримас під час співу, напруженого стану всього корпусу тощо.

В. Антонюк, Ю. Василенко, Н. Кьон, Н. Овчаренко, Л. Рудін та інші науковці зазначають, що формування вокальних навичок з урахуванням вимог збереження і розвитку вокальних задатків потребує від викладачів знання анатомії органів голосоутворення, усвідомлення фізіологічних і психологічних закономірностей голосоутворення й функціонування голосового апарату, володіння основами методології й вокальної педагогіки, набуття пропедевтичної компетентності, під якою розуміється здатність упереджувати педагогічні

помилки, які можуть призвести до негативних, можливо, непоправних наслідків для голосу співака. Оволодіння фундаментальними знаннями в зазначених галузях мають забезпечувати системність в організації фонаційно-формувального процесу, здатність до самовдосконалення та пропедевтики помилок, типових як для студентів, так і для викладачів-початківців [8; 14]. Отже, сучасна вокальна педагогіка має ґрунтуватися на синтезі узагальнення багатого практичного досвіду й усього комплексу наукових даних, накопичених у різних галузях – від філософії до акустики й фонатрії. Ці міркування дали змогу визначити важливою педагогічною умовою формування вокально-фонаційних навичок майбутніх учителів музичного мистецтва за засадах застосування здоров'язбережувальних технологій *удосконалення методичного оснащення вокально-освітнього процесу на засадах органічного поєднання наукових даних із питань співацького голосотворення та методів, що упереджують перетому і захворювання вокального апарату.*

У визначенні наступної педагогічної умови враховуємо, що вокальна діяльність за своєю природою відбувається на засадах умовно рефлексорних рефлексів: чую мелодію – утримую в пам'яті – повторюю голосом [1]. Нагадаємо також, що такі характеристики звуку, як сила, широта діапазону, тембр, залежать від особливостей м'яз і стану артикуляційного апарату. Так, Енріко Карузо, володар неповторних голосових властивостей, за спогадами сучасників, міг тримати у роті куряче яйце, не відчуваючи незручності, що свідчить про особливу структуру його ротової порожнини – місця локалізації й обробки звуку [15]. Отже, на якісних характеристиках фонаційного процесу і його результатах відбиваються психологофізіологічні й анатомічні властивості кожного співака, зокрема тип його нервової системи, загальний стан м'язового корпусу, особливості статури і будови органів, які беруть найбільш активну участь у голосотворенні: структура горлянки, фонаційні складки, об'єм легенів, бронхів, порожнини рота, специфіки резонаторів, тобто анатомо-морфологічні, фонаційно-фізіологічні властивості співака [5; 13].

Окрім того, варто враховувати, що спів є функцією організму людини, тому природа оволодіння мистецтвом головотворення підпорядковується основним закономірностям діяльності нервової системи, темпераменту. Із цього приводу доцільно навести твердження Ф. Заседателяєва, що «... спів – це не лише функція гортані, а й складна інтегрована функція всього організму, в якій велику роль відіграють вищі функції центральної нервової системи» [6, с. 26]. Отже, від властивостей нервової системи співака, його темпераменту, інтелекту залежить швидкість усвідомлення

сприйнятої від викладача інформації та утворення умовних рефлексів, а із цим і досягнення автоматизації вокальних навичок, здатність зберігати її у виконавсько-стресових ситуаціях.

Отже, важливою педагогічною умовою є врахування індивідуально-типологічних та особистісно-психологічних властивостей майбутніх учителів музичного мистецтва в процесі їх вокальної підготовки на засадах здоров'язбережувальної технології.

В обґрунтуванні наступної педагогічної умови виходимо з того, що на початковому етапі навчання на заняттях із постановки голосу функції слухового аналізу й моніторингу якості звучання голосу виконує викладач вокалу. Завдяки розвинутому вокальному слуху та педагогічній інтуїції досвідчений фахівець здійснює опосередковане керівництво діями студента з удосконалення його звучання шляхом порад, указівок, наочних прикладів, добору формувально-інтонаційних вправ, вокалізів, репертуару тощо [13]. Цей процес буде протікати значно більш продуктивно за умов власної активності студентів, їх здатності до фонаційно-пошукових дій, що свідчить про важливість їх стимуляції до самоаналізу своїх відчуттів і якості звучання голосу та самостійної регуляції своїх дій із перших кроків навчання. Окрім того, не варто забувати, що навчально-співоча активність студента музично-педагогічного освітнього закладу не обмежується заняттями вокалом, а включає спів у хоровому колективі, на сольфеджіо, заняттях з диригування тощо. І якщо студент не спроможний самостійно аналізувати і коректувати свої фонаційні дії, а стихійно користується різноманітними способами утворення вокального звуку, то вокальні навички, які ще не досягли міцної автоматизації, руйнуються. У результаті вірні навички інтонування формуються дуже повільно і неякісно [8; 14]. Із цього випливає, що важливою педагогічною умовою формування вокально-фонаційних навичок майбутніх учителів музичного мистецтва на засадах здоров'язбережувальних технологій *є стимулювання у студентів свідомої рефлексивно-корекційної позиції, здатності до самостійної пропедевтики типових помилок вокально-фонаційного типу.*

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи, зазначимо, що педагогічними умовами, які сприятимуть підвищенню якості вокально-фонаційного розвитку студентів на засадах здоров'язбережувальних технологій, визначено стимуляцію у суб'єктів вокально-освітнього процесу свідомого й відповідального ставлення до застосування здоров'язбережувальних технологій як підґрунтя збереження та розвитку природних фонаційно-вокальних задатків співака; удосконалення методичного оснащення вокально-освітнього процесу на засадах органічного поєднання наукових даних із

питань співацького голосотворення та методів, що упереджують перевтому і захворювання вокального апарату; урахування індивідуально-типологічних та особистісно-психологічних властивостей студентів у процесі занять вокалом; стимулювання свідомої рефлексивно-корекційної позиції, здатності до самостійної пропедевтики типових помилок вокально-фонаційного типу.

Список використаної літератури:

1. Анратян Э.А. К физиологии подкрепления условного рефлекса. *Журнал высшей нервной деятельности*. 2011. Т. 21. Вып. 1. С. 25–32.
2. Бинцян Лю. Музыкально-исторические параллели развития искусства Китая и Европы : монография. Одесса : Астропринт, 2014. 439 с.
3. Василенко Ю.С., Павлихин О.Г., Изгарышева З.А. Анализ причин возникновения заболеланий голосового аппарата у певцов. *Вестник оториноларингологии*. 2000. № 5. С. 13–17.
4. Гнидь Б. История вокального искусства. Киев : НМАУ, 1997. 318 с.
5. Грачева М.С. Морфология и функциональное значение нервного аппарата гортани. Москва : Медгиз, 1956. 163 с.
6. Заседателев Ф.Ф. Научные основы постановки голоса ; 3-е изд., испр. и доп. Москва : Музгиз, 1935. 104 с.
7. Звиревич В.Т. Древняя и средневековая философия : учебник для академического бакалавриата. Москва : Юрайт, 2019. 322 с.
8. Кьон Н.Г. Пропедевтика типових помилок як метод навчання співу студентів педагогічних університетів. // *Міжнародна науково-практична конференція «Пріоритети наукових досліджень – теоретична та практична цінність»*. Варшава, 2018. С. 11–12.
9. Левидов И.И. Певческий голос в здоровом и больном состоянии. Ленинград ; Москва : Искусство. 1939. 102 с.
10. Перетяга Л. Альбом професійних порушень голосу педагогів : навчальний посібник. Харків : Планета-Принт, 2016. 23 с.
11. Рудин Л.Б. З історії вокально-виконавських стилів та вокальної педагогіки : посібник. Вінниця : Нова Книга, 2009. 175 с.
12. Стахевич О.Г. З історії вокально-виконавських стилів та вокальної педагогіки : посібник. Вінниця : Нова Книга, 2013. 175 с.
13. Юшманов В.И. Вокальная техника и её парадоксы ; изд. 2-е. Санкт-Петербург : ДЕАН, 2002. 128 с.
14. Ян Сяохан. Пропедевтика типових помилок у професійній діяльності майбутніх викладачів вокалу. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2019. № 1. С. 128–135.
15. Caruso E. How to Sing. London – New-Jork. Republications by the Opera Box, 1973. 61.
16. Helmholtz H. von Die Lehre von den Tonempfindungen als physiologische Grundlage für die Theorie der Musik. Wiesbaden : Springer Fachmelden. 1913. S. 669.

Yuan Shaoqiang. Pedagogical conditions of future teachers' of music art vocal and phonational skills development based on health-saving technologies

The article considers the issues of improving the quality of vocal and phonation skills of higher pedagogical music education students based on the application of health-saving technologies. The author carries out a retrospective review of the development process of methods for vocal and phonation skills formation, the significance of scientific research in acoustics, physiology, psychology, phoniatrics and other related fields to identify the basic patterns of quality voice sound development, compliance with the requirements of its hygiene, preservation and development is determined. Among them are singing teachers' insufficient awareness of the importance of the singers' physical condition for the quality of voice and performance emotionality, indifference of a significant proportion of students to a lifestyle, compliance with the requirements of voice hygiene and voice mode.

The disadvantages typical for modern vocal pedagogy which negatively affect the solution to problems of hygiene, preservation and development of natural phonation and vocal abilities of future music art teachers are determined.

Pedagogical conditions of assisting high-quality vocal and phonation preparation of students in pedagogical universities for vocal performing activity on the basis of health-preserving technologies are substantiated: stimulation of subjects of vocal educational process to consciously and responsibly apply health-preserving technologies as a basis of preservation and development of singer's natural phonation and vocal abilities; improvement of methodical equipment for vocal educational process based on of organic combination of scientific data on singing voice development and methods that prevent fatigue and diseases of the vocal apparatus; taking into account the individual typological and personal psychological properties of future music art teachers in the process of their vocal training on the basis of health-preserving technology; formation of students' ability to reflect, self-correct and ability of independent propaedeutics of typical for beginner singers errors of the vocal and phonation type.

Key words: *vocal and phonation skills, future teachers of music art, health-preserving technologies, pedagogical conditions, propaedeutic.*